

GENÉZA APOKALYPTIKY A STAV JEJ VÝSKUMU V POSLEDNÝCH DESAŤROČIACH¹

Mgr. Sidonia Horňanová, PhD.

THE ORIGINS OF APOCALYPTIC AND THE STATE OF RECENT RESEARCH INTO IT In order to understand the historical connection between Jewish apocalyptic and Christianity it is necessary to gain a historically accurate understanding of the phenomenon of Jewish apocalyptic. The message of apocalyptic is often reduced to a fantastic description of the end and renewal of the world and a calculation of time when this will happen. Apocalyptic, however, is a much more complex phenomenon, giving rise to many questions.

Jewish apocalyptic drew on genuine Israelite sources, the eschatological predictions of the prophets, and it also drew on alien sources, especially Persian dualism and Babylonian mantic wisdom. Apocalyptic eschatology reversed the historical eschatology of the Old Testament prophets, and transformed it into a dualistic and cosmological eschatology. Eschatology is a dominant motif in the message of apocalyptic. The common element of all the Jewish apocalypses is a transcendental eschatology, with the motif of the final judgment and retribution. Jewish apocalypses always have the form of supernatural revelation.

Apocalyptic ideas nourished the faith of Jews and Christians in the Greco-Roman context during times of social and religious crisis and persecution. Apocalyptic has also become a starting point for certain modern religious groups and movements looking for solutions to the world's crisis. There are at least two reasons for the need to understand and evaluate apocalyptic. It is necessary for perceiving and rightly evaluating modern apocalyptic phenomena and it is also necessary for accurately interpreting apocalyptic ideas and motifs in the texts of the New Testament.

Prof. J. Souček sa v Teologických a exegetických štúdiách zaoberal aj otázkami novozákonnej teológie. Pri riešení otázky profétie v Novej zmluve sa celkom prirodzene dotkol aj apokalyptických motívov v prvej cirkvi. Poukázal pritom na príčiny, prečo novodobá teológia nedokázala apokalyptický prúd dostatočne zhodnotiť, ako aj na potrebu rehabilitovať apokalyptický motív „jenž přece v dějinách církve byl vždy znovu kvasem, znepokojujícím církev ve světě již příliš zabydlenou.“¹ Ak máme apoka-

¹ Souček, J. B.: *Teologická a exegetická studie*, Centrum biblických studií, Česká biblická společnost, Praha 2002, s. 144.

lyptiku hodnotiť, je potrebné najprv tento fenomén s komplexnými zdrojmi definovať.“

1. Pojem „apokalyptika“

Pojem „apokalyptický“ (z gr. „APOKALYPSIS“) sa bežne poníma ako synonymum slova kataklizmatický, resp. kataklizmový a evokuje predstavu o hmotnom zničení a zániku sveta. Primárnym významom slova „apokalypsa“ však nie je kozmická katastrofa, ale odhalenie, t. j. nadprirodzené zjavenie Božích tajomstiev, ktoré sú inak ľudskými prostriedkami nedostupné. Nie je správne redukovať obsah pojmu apokalyptika len na fantastické predstavy o hmotnom zániku sveta či pokusy vypočítať koniec sveta. Pri skúmaní apokalyptického fenoménu narazíme na problémy už pri výklade základných pojmov.

Niektorí chápu pojem apokalyptika v zmysle podstatného mena a pri vymedzení apokalyptiky definujú pojem apokalypsa v zmysle literárnej formy a pojem apokalypticizmus v zmysle spoločenského smeru alebo hnutia v dejinách. Iní pojem apokalyptika používajú v zmysle adjektíva² a usilujú sa vymedziť, čo je „apokalyptické“ na základe niektorých vybraťých charakteristických znakov. Účastníci kolokvia v Uppsale v r. 1979 sa uzniesli, že nie sú za definovanie tohto pojmu, ale skôr za opis („contra definitionem, pro descriptione“).³ Riešenie sémantických ťažkostí ohľadom pojmu „apokalyptika“ sa v 80-tych rokoch napokon našlo v definovaní troch dielčích základných pojmov: „apokalypsa“ v zmysle literárnej formy, „apokalyptická eschatológia“ ako dominantný motív apokalyps a „apokalypticizmus“ v zmysle myšlienkového hnutia, pre ktoré je charakteristická apokalyptická eschatológia alebo v zmysle spoločenského hnutia v dejinách. Bol to P. D. Hanson,⁴ ktorý v r. 1975 ako prvý poukázal na túto trojakú úlohu, s ktorou sa spája definícia apokalyptiky. Pred Hansonom už K. Koch v r. 1970 ako prvý rozlišoval apokalyptiku ako literárny druh a apokalyptiku ako myšlienkové hnutie. Pri definovaní vyššie uvedených pojmov dodnes nejestvuje všeobecný konsenzus, pričom najspornejšia je definícia pojmu „apokalypticizmus“.

² Webb, R. L.: „Apocalyptic“: Observation on a Slippery Term, *Journal of Near Eastern Studies* 49 (1990), s. 115–126.

³ Tigchelaar, E. J. C.: „More on Apocalyptic and Apocalypses“, *Journal for the Study of Judaism* 18 (1987), s. 144.

⁴ Hanson, P. D.: *The Dawn of Apocalyptic*, Fortress Press, Philadelphia 1975.

1.1. Štyri prístupy pri definovaní apokalyptiky

Pri definovaní apokalyptiky sa uplatňoval prakticky štvoraký prístup: 1. tradičný, 2. literárno-formálny, 3. esencialistický a 4. eklektický.

Tradičným prístupom v apokalyptike bolo definovať to, čo je apokalyptické, na základe vybraných charakteristických znakov – obsahových alebo formálnych.⁵ Ako charakteristické apokalyptické motívy sa najčastejšie uvádzajú: dualizmus, učenie o dvoch vekoch (*ólám hazze a ólám habbá*), periodizácia dejín, pesimistický pohľad na dejiny, kozmológia, mytológia, ezoterizmus, angeológia, z formálnych znakov apokalyptiky spomeniem napr. písomná forma, symbolická reč, pseudonymita. Výsledkom tohto prístupu boli siahodlhé zoznamy s náhodne vybranými znakmi, ktorých počet varioval. Uplatnenie tohto prístupu komplikuje tá skutočnosť, že apokalyptická literatúra má kompozičný charakter. Navyše apokalyptický literárny materiál je tak rôznorodý, že žiadny apokalyptický spis neobsahuje všetky uvádzané apokalyptické znaky naraz. Tradičný prístup umožňuje zaradiť medzi apokalyptickú literatúru široké spektrum spisov.

Iný prístup v apokalyptike predstavuje Ch. Rowland, ktorý sa vo svojej dizertačnej práci *The Open Heaven (1982)*⁶ skôr než na obsahovú stránku apokalyptickej literatúry zameril na jej literárnu formu, ktorou je zjavenie: „hovoriť o apokalyptike, znamená sústrediť sa na priame sprostredkovanie nebeských tajomstiev v celej ich rôznosti“.⁷ Rowlandov *literárno-formálny* prístup vznikol ako reakcia na slabé stránky tradičného prístupu. Literárno-formálny prístup dôraz viac nekladie na eschatológiu ako dominantný motív v apokalyptike. Tým sa do pozornosti dostáva aj kozmologický materiál v apokalypsách – detailné opisy druhého sveta, opisy nadprirodzených ciest apokalyptických vidcov po nebi a záhrobie a s tým súvisiace sprostredkovanie a interpretácia Božích tajomstiev, z ktorých vyplývajú konzekvencie pre súčasnosť.

Tretí prístup, ktorý sa uplatňuje pri skúmaní apokalyptického fenoménu je *esencialistický* prístup, ktorý počíta s esenciálnym obsahovým prvkom v apokalyptike. Tento prístup si zvolil E. P. Sanders, podľa ktorého esenciálnym motívom v apokalyptike je motív premeny a obnovy sveta,

⁵ Tradičný prístup uplatňujú M. Stone, J. Lindblom, K. Koch, W. Schmithals, H. A. Lombard, D. S. Russell.

⁶ Rowland, Ch. C.: *The Open Heaven, A Study of Apocalyptic in Judaism and Early Christianity*, Crossroad New York 1982.

⁷ Tamže, s. 14.

ktorý zároveň konštituuje apokalyptickú literárnu formu.⁸ Avšak motív premeny a obnovy je prítomný v značnej miere v starozmluvnej biblickej tradícii, čo by dovoľovalo – tak ako v prípade tradičného prístupu – zaradiť medzi apokalyptickú literatúru široké spektrum kníh.

V 90. rokoch 20. storočia sériou článkov upútal pozornosť P. Sacchi, ktorý za esenciálny motív v apokalyptickej tvorbe považuje špekulácie o pôvode zla, ktorý spočíva vo vzbure padlých anjelov v 1 Hen. Podľa Sacchiho údajne všetky apokalypsy onen esenciálny prvok z najstaršej židovskej apokalypsy o porušení stvorenstva rozpracovali a ho spojili s motívom súdu a záchranu.⁹

V r. 1979 pracovala pod vedením amerického odborníka na apokalyptiku J. J. Collinsa tzv. SBL Apocalypse Group¹⁰, ktorá si stanovila za cieľ definovať apokalyptiku a to nielen na základe apokalyptickej tvorby židovskej, ale tiež na základe grécko-rímskych a perzských apokalyps. Východiskom tejto skupiny pre diskusiu o apokalyptike sa stali výlučne také texty, ktoré patria k literárnej forme apokalyps. Z tohto dôvodu primárnou úlohou SBL Apocalypse Group bolo definovať pojem „apokalypsa“ v zmysle literárnej formy.

SBL Apocalypse Group definovala apokalypsu v zmysle literárneho žánru nasledovne: „Apocalypse is a genre of revelatory literature with a narrative framework, in which a revelation is mediated by an otherworldly being to a human recipient, disclosing a transcendent reality which is both temporal, insofar as it envisages eschatological salvation, and spatial insofar as it involves another, supernatural world.“¹¹ Podobne definoval apokalypsu v zmysle literárneho žánru aj Jean Carmignac, redaktor *Revue de Qumran*, ktorý pracoval celkom nezávisle od americkej skupiny: „l'Apocalyptique“ je „...genre littéraire qui présente, a travers des symboles typiques, des révélations soit sur Dieu, soit sur les anges ou les démons, soit sur leurs partisans, soit sur les instruments de leur action“.¹² Výsledky výskumu SBL Apocalypse Group boli publikované v *The Mor-*

⁸ Sanders, E. P.: „The Genre of Palestinian Jewish Apocalypses“. In *Apocalypticism in the Mediterranean World and the Near East*, ed. by D. Hellholm, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tubingen (1983), s. 456.

⁹ Uvádza Tigchelaar, E. J. C.: „More on Apocalyptic and Apocalypses“, *Journal for the Study of Judaism 18* (1987), s. 142-3.

¹⁰ Apocalypse Group of the Society of Biblical Literature's Genre Project

¹¹ Collins, J. J.: *The Morphology of A Genre*, *Semeia 14* (1979), s. 9.

¹² Carmignac, J.: *Revue de Qumran ?*

fology of a Genre, Semeia 14 (1979). V r. 1982 bola táto definícia apokalyptiky v zmysle literárneho žánru doplnená o určenie zámeru apokalyptického pisateľa, ktorým bolo „interpretovať súčasné pomery na zemi vo svetle nadpozemského sveta a budúcnosti a tiež ovplyvňovať myslenie i správanie poslucháčov na základe božskej autority.“¹³

Uvedená definícia sa nevyhla síce kritike z toho dôvodu, že nezohľadňuje vývoj literárnej formy v dejinách,¹⁴ ale zo všetkých možných prístupov tento prístup k problematike je najprepracovanejší, pretože na rozdiel od predchádzajúcich prístupov ponecháva dominantné postavenie eschatológie v apokalypsách, ale nerobí dojem, že by apokalyptická eschatológia bola jednoliatym systémom; a zároveň v apokalypsách zohľadňuje aj kozmologicko-mystický materiál, ktorý od začiatku býval nedoceňovaný a odsúvaný mimo záujmu bádateľov.

Podľa Collinsovej vyššie spomenutej definície v diskusii o židovskej apokalyptike prichádza do úvahy pätnásť židovských spisov, prevažne zbierok, ktoré vznikli v intertestamentárnom období v rokoch 250 pr. Kr. – 150 po Kr. Tieto sa nezachovali v pôvodnom hebrejskom jazyku, ale iba v prekladoch. Všetky z nich sú dostupné v anglickom dvojdielnom preklade z r. 1985 (*The Old Testament Pseudepigrapha*, ed. J. H. Charlesworth). Niektoré z apokalyptických spisov obsahuje aj trojdielny preklad pseudepigraphov z r. 1998 *Knihy tajemství a moudrosti*. Ďalšie židovské apokalypsy nefigurujú ako samostatné literárne spisy, ale ako súčasť kresťanských apokalýps. Vysoký stupeň kresťanskej úpravy na nich znemožňuje zrekonštruovať pôvodné znenie židovských originálov a tak sú pre nás niektoré židovské apokalypsy nenávratne stratené (Zjavenie Eliáša, Zjavenie Sedracha, Vstúpenie Izaiáša). Predpokladám, že český preklad niektorých z nich sa v tomto čase pripravuje.

Pisatelia apokalyptickej literatúry sa obyčajne hľadajú v skupinách alebo smeroch v intertestamentárnom židovstve, najmä v eschatologicky orientovaných kruhoch. Menej sa hľadajú medzi jednotlivcami, ktorí neboli viazaní na žiadnu apokalyptickú skupinu. Faktom však zostáva, že aktuálni pisatelia apokalyptických kníh zostanú pre nás neznámymi.

¹³ Uvádza Webb, R. L.: „Apocalyptic“: Observation on a Slippery Term, *Journal of Near Eastern Studies* 49 (1990), s. 125.

¹⁴ Tigchelaar, E. J. C.: „More on Apocalyptic and Apocalypses“, *Journal for the Study of Judaism* 18 (1987), s. 137–144.

¹⁵ Uvádza Collins, J. J.: *The Apocalyptic Imagination, An Introduction of the Jewish Matrix of Christianity*, Crossroad New York 1984, s. 36.

1.2. Klasifikácia apokalýps

Podľa J. J. Collinsa východiskom pre diskusiu o apokalyptike majú byť spisy, ktoré majú literárnu formu apokalýps v zmysle vyššie uvedenej definície SBL Apocalypse Group. Podľa toho v diskusii o židovskej apokalyptike prichádza do úvahy pätnásť židovských literárnych spisov, ktoré vznikli v časovom rozpätí od r. 250 pr. Kr. – r. 150 po Kr. buď na území Palestíny alebo v diaspore. Z nich dominantné postavenie má kozmologická apokalypsa *Knih padlých anjelov* (1 Hen 1–36) a apokalypsa *Daniel* (7–12. kap.). *Knih padlých anjelov* je súčasťou spisu *Henoch*, ktorý je zbierkou samostatných piatich kníh, z ktorých niektoré sú dokladom apokalypticizmu ešte pred literárnym vznikom biblickej starozmluvnej apokalypsy. To dokazujú paleografické výskumy poľského bádateľa J. T. Milika, ktoré v r. 1976 uskutočnil na kumránskych zvitkoch.¹⁵ Skorá apokalyptická tradícia v *Henochových knihách* tak svedčí o tom, že pisatelia židovských apokalýps neboli púhymi imitátormi apokalypsy *Daniel*, ako sa to niektorí spočiatku domnievali.

V židovských apokalypsách možno v podstate identifikovať dva základné myšlienkové prúdy alebo smery: mystický a eschatologický. Tomu zodpovedá aj dvojaká klasifikácia židovských apokalýps na kozmologické apokalypsy a historické apokalypsy (alebo historicko-eschatologické). Hlavným kritériom zadelenia do týchto dvoch skupín je motív nadprirodzenej cesty apokalyptického vizionára po druhom svete – nebi a záhrobie. Každá z uvedených skupín sa delí ešte na ďalšie tri podskupiny a to na základe prítomnosti alebo neprítomnosti ďalších špecifických znakov (konkrétne podľa toho s akým druhom eschatológie sa v apokalypsách stretávame, či ide o eschatológiu kozmologickú, politicko-dejinnú, alebo individuálnu eschatológiu so zreteľom na individuálnu odplatu po smrti). Eschatológia, ktorá je dominantným prvkom v apokalypsách, netvorí jednoliaty ucelený systém. Spoločným formálnym prvkom pre všetky židovské apokalypsy je literárna forma zjavenia. Sprostredkovateľom zjavenia je nebeská bytosť – anjel a príjemcom zjavenia je človek. Po obsahovej stránke je jednotiacim prvkom pre všetky židovské apokalypsy transcendentná eschatológia s motívom odplaty po smrti.

a) *Historické apokalypsy* motív nadprirodzenej cesty vidca neobsahujú. Sústreďujú sa na drámu dejín, ktoré sa neodvratne schyľujú ku koncu. Podávajú zhustený historický náčrt tzv. schematizáciu dejín so zreteľom na ich finálne zavŕšenie (eschaton). Historické apokalypsy boli prevažne reakciou na politickú krízu v dejinách židovstva (napr. na nadvládu Grékov, napr. Seleukovca Antiocha IV. Epifana alebo Rimanov). V poexil-

nom židovstve bolo dôležitým impulzom pre apokalyptickú tvorbu práve náboženské prenasledovanie Židov a hrozba straty národnej identity najmä v súvisi s prenikajúcou helenizáciou. V tejto skupine historických apokalýps je modelovou apokalypsou biblická apokalypsa Daniel (Dan 7–12), ktorej vplyv sa uplatňuje v ďalších historických apokalypsách. Medzi historické apokalypsy ďalej patria: Zvieracia apokalypsa (1 Hen 83–90), Apokalypsa týždňov (1 Hen 93,1–10; 91,11–17), Jubileá 23, 4. Ezdráš a 2. Báruch.

b) *Kozmologické apokalypsy* sa venujú detailným opisom transcendentnej reality. Apokalyptický vizionár vystupuje do neba, kde je mu vo forme vízií načrtnutý priebeh dejín od počiatku až do finálneho konca. Reč vízií je symbolická a jej význam nie je vždy jasný, preto si vízie vyžadujú interpretáciu anjelom. Prominentnou v kozmologických apokalypsách je vízia nebeského trónu a opis Božej slávy (*kábód*), ktorá sa v ďalšej fáze rozvinula do židovského mysticizmu.¹⁶ Opisy Božej slávy nachádzame v prepracovanej podobe v neskorších *hekálot* textoch.¹⁷ Modelovou apokalypsou v skupine kozmologických apokalýps, ktorá významnou mierou uplatnila vplyv na ďalšie kozmologické apokalypsy, je Kniha padlých anjelov (1 Hen 6–36). Český preklad uvádza názov Kniha strážcov (z anglického názvu Book of Watchers).¹⁸ Podľa eklektického prístupu medzi kozmologické apokalypsy ďalej patria: Kniha nebeských telies, Henochove podobenstvá, Testament Léviho a Zjavenie Abraháma, fragment Zjavenie Sofoniáša, 3. Báruch, 2. Henoch a Testament Abraháma.

Pri hlbšom štúdiu a vzájomnom porovnávaní jednotlivých apokalýps sa dá pekne sledovať, ako sa apokalyptická tvorba vyvíjala v závislosti na dobe a tiež pôvode jej vzniku. Tak napríklad charakteristickým znakom apokalýps z neskoršej doby je prepracovaná kozmológia nebies. Apoka-

¹⁶ Pojem *kábód* je ústredným pojmom v rabinskej ezoterickej literatúre. Východiskom pre mystické špekulácie v rabinskom židovstve boli tieto biblické texty: Dan 7, Iz 6, a predovšetkým Ez 1. Gruenwald, I.: *Apocalyptic and Merkavah Mysticism*, E. J. Brill, Leiden 1980.

¹⁷ *Hekálot*“ t. j. príbytky. *Hekálot* texty obsahujú mystické špekulácie rabínov, ktoré sa týkajú opisu nebies a Božích príbytkov v nebesách, p. Murray-Jones, C. R. A.: „Transformational Mysticism in the Apocalyptic-Merkabah Tradition“, *Journal of Jewish Studies* 43 (1992), s. 187; p. Saldarini, A. J.: „Apocalypses and „Apocalyptic“ in Rabbinic literature“, *Semeia* 14 (1979), s. 187.

¹⁸ Pojem „irin“ (aram.) t. j. strážcovia, označuje padlých anjelov ako aj dobrých anjelov, ktorí slúžia Bohu. V snahe vyhnúť sa dvojznačnému chápaniu pojmu namiesto Kniha strážcov volím preklad Kniha padlých anjelov.

lyptický videc počas cesty po nebi podáva detailný opis troch až siedmich nebies, ktorými prechádza. V najvyššom nebi sa stáva svedkom Božej slávy (*kábód*), ba dokonca videc je transformovaný na anjela a zapája sa s anjelmí do nebeskej liturgie okolo Božieho trónu.

Pri porovnávaní židovských apokalýps z diaspory a z Palestíny z toho istého obdobia možno dôjsť k záveru, že apokalypsy, ktoré vznikali v diaspore, zaiste pod vplyvom gréckym, nepodávajú schematizáciu dejín, ale majú skôr záujem kozmologicko-mystický – venujú sa detailným opisom cesty vidca po druhom svete. Rozdiely medzi židovskými apokalypsami palestínskeho a diasporálneho židovstva boli do veľkej miery podmienené aj misijnými záujmami Židov v diaspore. Z toho dôvodu apokalypsy vytvorené v diaspore nepreferujú myšlienku univerzálnej spásy (Izraela), ale zdôrazňujú myšlienku individuálneho súdu.

Popri literárnych spisoch, ktoré sú apokalypsami v striktnom zmysle je treba brať do úvahy aj také spisy, ktoré sú po formálnej stránke apokalypsám príbuzné (testamenty, sibylly a kumránske texty). Obsahujú síce charakteristickú apokalyptickú perspektívu, t. j. dualistický pohľad na svet, deterministickú interpretáciu, schematizáciu, motív súdu a odplaty, ale postrádajú charakteristickú formu apokalýps, t. j. nepodávajú nadprirodzené zjavenie Božích tajomstiev inak ľudskými prostriedkami nedostupných. V tomto ohľade by bolo relevantné prebrať apokalypsám príbuzné formy, ktoré majú židovský pôvod, a v ktorých stupeň kresťanskej redakcie sa ešte dá rozlíšiť, napr. Epištola Henocho, Testament Mojžiša, Testamenty dvanástich patriarchov, Testament Jôba a niektoré sibylly - politické orakulá z doby makabejskej.

V diskusií o židovskej apokalyptike sú relevantné aj spisy z Kumránu. V Kumráne sa totiž našli manuskripty niektorých častí 1 Hen, fragmenty biblickej apokalypsy Daniel, a tiež knihy Jubileá. Kumránske nálezy treba zohľadňovať aj z toho dôvodu, že spôsob interpretácie dejín v kumránskych komentároch na prorocké spisy (tzv. pešarím)¹⁹ je podobný výkladu, s ktorým sa stretávame v apokalypsách. Kumránske zvitky nemožno obísť ani preto, že sú nápomocné pri datovaní židovských apokalýps.

¹⁹ Ohľadom kumránskeho spôsobu výkladu Pisma tzv. pešarím pozri nasledovnú literatúru: Charlesworth, James H., *The Pesharim and Qumran History: Chaos or Consensus*, Eerdmans, Grand Rapids, MI 2002; Lim, Timothy H., *PESHARIM*, Sheffield Academic Press, Great Britain, London 2002; Horgan, Maurya P., *Pesharim: Qumran Interpretations of Biblical Books*, The Catholic Biblical Association of America, Washington DC 1979.

2. Zdroje a poslanstvo apokalyptiky

V zásade pramene, z ktorých apokalyptika čerpa, možno podeliť na domáce izraelské a cudzie neizraelské zdroje.

2.1. Izraelské pramene

Medzi domácimi prameňmi apokalyptiky treba na prvom mieste spomenúť *starozmluvné prorocktá*. Židovská apokalyptika je nerozlučne spojená predovšetkým s eschatologickými očakávaniami prorokov. Podľa presvedčenia apokalyptikov pravý význam prorockých predpovedí je skrytý a zostal utajeným, ba sami proroci nepoznali pravý význam toho, čo predpovedali. Prorocké predpovede si vyžadujú novú interpretáciu tým spôsobom, že apokalyptickí pisatelia aktualizovali starozmluvné prorocktá vo svetle súčasnej dejinnej situácie. Pre apokalypsy je tak charakteristická reinterpretácia starozmluvných predpovedí, tak napr. starozmluvná biblická apokalypsa podáva reinterpretáciu Jeremiášovej predpovede o 70-tich rokoch, ktoré uplynú nad zničeným Jeruzalemom (cf. Dan 9,24–27). Jeremiášovu predpoveď apokalyptický pisateľ reinterpretuje ako 70 týždňových rokov. Apokalypsy sú veľmi blízke kumránskym pešárím, ktoré obsahujú výklad eschatologických častí Písma, ktorý je založený tiež na nadprirodzenom zjavení. Kumránske pešárím (z hebr. p-š-r t. j. uvoľniť, vykladať, vysvetliť) sa od apokalyps v zásade líšia tým, že Písmo precízne citujú a výklad zjavenia nepodáva anjel, ale Učiteľ spravodlivosti, resp. jeho nasledovníci.

V apokalypsách sa stretávame s s tými istými výrazovými prostriedkami ako v spisoch starozmluvných prorokov (*‘acharít hajjámím* t. j. posledné dni; *jóm JHVH* t. j. deň Hospodinov alebo *mašíach* t. j. Mesiáš).²⁰ Niektorí bádatelia za rozhodujúci motív v apokalyptickej tvorbe považujú práve tematiku dňa Hospodinovho a tvrdia, že „apokalyptika sa zrodila z profetizmu práve rozvedením a univerzalizáciou myšlienky dňa Hospodinovho”.²¹ Židovské apokalypsy tiež preberajú motív eschatologického súdu z prorockých spisov (napr. cf. Ez 38–39, Iz 24–27), pričom pri opise Bohu nepriateľských síl dochádza k ich individualizácii. V apokalypsách sa viac nehovorí o predpotopných silách chaosu a tmy, ale o konkrétnom nepriateľovi (napr. Belial, Beliar, Mastena), alebo sa konkrétny nepriateľ skrýva za symbolmi, z ktorých niektoré sú prebraté zo Starej zmluvy.

²⁰ Postava Mesiáša v apokalypsách nie je nevyhnutnou.

²¹ Russell, D. S.: *The Method and Message of Jewish Apocalyptic*, The Westminster Press, Philadelphia 1964, s. 94.

Podľa toho by korene apokalyptiky siahali až do k dávnym kanaánskym mýtom.²² Prevzaté motívy zo starozmluvných prorocktiev boli dôvodom, prečo niektorí bádatelia nazvali starozmluvné prorocktá „dieťaťom profetizmu“²³ alebo „hlavným koreňom“ z ktorého bola apokalyptika vyživovaná až naplno rozkvitla v 2. st. pr. Kr., pričom rozvinutie apokalyptickej tradície sa spájalo s úpadkom profetizmu v Izraeli.²⁴

Napriek podobnostiam medzi prorockou a apokalyptickou eschatológiou sú medzi nimi aj rozdiely. Zásadným rozdielom je, že v apokalyptike sa triumfálny zásah Hospodina neočakáva uprostred prítomného svetového poriadku, ale mimo dejín. Za nepriateľov Božích sa považujú nielen pozemské národy, ale tiež nadprirodzené démonské sily. Eschatológia prorokov, ktorá bola dejinne orientovaná, sa tak v apokalyptike transformovala na dualistickú a kozmologickú eschatológiu. Tento prechod starozmluvnej prorockej eschatológie na apokalyptickú eschatológiu bol reakciou na diskontinuitu medzi zaslúbeniami prorokov a bezútešnou realitou, ktorú Izrael prežíval, a ktorá sa čím ďalej tým viac vzdälovala od vízií prorokov o nastolení Hospodinovej vlády prostredníctvom zaslúbeného potomka z Dávidovho rodu. Apokalyptická eschatológia odhaľuje pozemskú realitu vo svetle budúcich Božích plánov a zámerov – vo svetle prichádzajúceho Božieho súdu a odplaty po smrti. Keďže apokalyptickí pisatelia mali pesimistický pohľad na dejiny – boli presvedčení, že dejiny spejú len k horšiemu, Božiu suverénnu moc viac nezvestovali na základe minulých zachraňujúcich Božích činov. S prenesením dôrazu na budúce zachraňujúce Božie činy sa stretávame už v spisoch poexilných prorokov. V tomto ohľade by sme za prvého apokalyptického vidca v Izraeli mohli považovať už Deuteroizaiáša, ktorý predpovedá nové stvorenie a nový exodus (cf. Iz 43,18–19; tak P. D. Hanson).

Ďalším rozdielom medzi prorocktami a apokalypsami je ten, že v apokalypsách nachádzame schematizáciu alebo periodizáciu dejín: dejiny sú podelené na jednotlivé obdobia (periódy), častokrát od začiatku stvorenia sveta až po finálne zavŕšenie dejín (eschaton). Na ilustráciu uvediem pe-

²² Už Gunkel a neskôr Cross, ktorí si všimli významné postavenie mýtov v apokalyptike. Gunkel, H.: *Schöpfung und Chaos in Urzeit und Endzeit*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1895; Cross, F.: *Canaanite Myth and Hebrew Epic, Essays in the History of the Religion of Israel*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London 1973.

²³ Rowley, H. H.: *The Relevance of Apocalyptic, A Study of Jewish and Christian Apocalypses from Daniel to Revelation*, the Attic Press, Inc., Greenwood, S. C. 1980, s. 13.

²⁴ Russell, D. S.: *The Method and Message of Jewish Apocalyptic*, The Westminster Press, Philadelphia 1964, s. 77–103.

riodizáciu v Henochovej Apokalypse týždňov, v ktorej sú dejiny sveta rozdelené na 10 týždňov nerovnakej dĺžky, pričom v každom týždni sa odohrala nejaká dôležitá udalosť. Z pohľadu apokalyptického pisateľa prebieha 7. týždeň. Zostávajúce tri týždne, ktoré majú prísť, predstavujú mesiášsku dobu.

V apokalypsách sa na rozdiel od prorokov stretávame s naliehavým očakávaním konca či dokonca so snahou vypočítať, kedy triumfálny Boží zásah na konci príde. Za aritmetickými výpočtami, koľko dní ešte do „konca“ zostáva, sa však nemusí skrývať snaha apokalyptického pisateľa presne ten deň vypočítať. L. Hartmann došiel k záveru, že väčšina apokalýps nemá záujem o presné vypočítanie konca. Za výpočtami v apokalypsách treba skôr vidieť zámer pisateľa ubezpečiť a zároveň potešiť ťažko skúšaných čitateľov o tom, že dejiny od začiatku prebiehajú podľa vopred Bohom stanoveného plánu, neodvratne sa schyľujú k záveru a že prichádzajúci Boží súd je istý.²⁵

V apokalyptických spisoch sa na rozdiel od prorockých spisov stretávame s individualizáciou Božieho súdu. V apokalypsách je rozvinutá idea vzkriesenia mŕtvych po smrti, takže Boží súd na konci sa týka nielen živých, ale aj mŕtvych. Rozvinutie viery vo vzkriesenie sa dá vysvetliť na pozadí množiacich sa prípadov smrti martýrov v čase helenizácie, čo bolo treba zdôvodniť. Je pravdepodobné, že viera vo vzkriesenie v apokalypsách nebola len odpoveďou na náboženskú krízu, pretože viera vo vzkriesenie bola rozvinutá na Blízkom východe už predtým, takže pravdepodobne tu zohrali úlohu aj cudzie vplyvy.

Je zvláštne, že pri snahe odvodiť apokalypťu s profetizmom na začiatku stála celkom opačná snaha: odvodiť tento fenomén z múdrosti – a tu sa dostávame k druhému významnému zdroju, z ktorého židovská apokalypť čerpala – a tým je *múdrost*.

Na začiatku to bol G. von Rad, ktorý z diskusie o pôvode apokalypťy celkom vylúčil proctvá.²⁶ Poukázal na to, že apokalyptické spisy nemajú výlučne historický záujem, ale podávajú aj geografické opisy, opisujú rôzne prírodné a meteorologické javy, zaujímajú sa o prírodu a usporiadanie univerza (striedanie ročných období, pohyby nebeských telies a i.). Naviac apokalyptickí pisatelia sú opísaní ako „múdri“, napr. Daniel. Von Rad v apokalypťe nepovažoval za dominantný prvok eschatológiu, ale

²⁵ Hartmann, L.: „The Functions of Some Called Apocalyptic Timetables“, *New Testament Studies* 22 (1975), s. 14.

²⁶ Rad, G. von: *The Theology of Old Testament*, vol. II., s. 306.

deterministickú interpretáciu dejín, podľa ktorej dejiny sú vopred predurčené a je možné vopred predvídať ich priebeh. Jeho závery mali ten pozitívny dosah, že obrátili pozornosť bádateľov na múdroslovný materiál, ktorý bol v apokalypťe dlhé roky zanedbávaný práve na úkor eschatologického.

Von Radove tézy ďalej rozvinul a múdroslovný zdroj apokalypťy bližšie špecifikoval H. P. Müller. Vo svojej dizertačnej práci v r. 1972²⁷ ukázal, že v apokalypsách ide o mantickú múdrosť Chaldejcov – vykladanie snov. V židovských apokalypsách to bol napríklad Daniel, ktorý vykladal sny. Alebo Henoch vykazuje príbuznosť s Enmendurakim zo sumerských kráľovských zoznamov, ktorý bol zakladateľom spoločenstva veštcov (tzv. bárú).²⁸

Použitie múdroslovného literárneho materiálu v apokalypsách bolo účelové – skrýval sa za ním parenetický (napomínajúci) zámer apokalyptického pisateľa. Nemeniteľné zákonitosti, ktoré platia v prírode, a ktoré sú v apokalypsách opísané, ostro kontrastujú so správaním sa ľudí, ktorí sa Božiemu poriadku nechcú podriaďovať a Božie zákony prestupujú. Múdroslovný materiál v apokalypsách mal tiež význam pre apokalyptickú interpretáciu dejín. Opisy prírodných javov, ktoré prebiehajú podľa Božieho zákona, usporiadanie univerza, pohyb nebeských telies, striedanie ročných období, atď. v čitateľovi upevňovali presvedčenie o tom, že napriek prítomnému chaosu a kríze v dejinách, univerzum je predsa len usporiadané. Dejiny sveta prebiehajú podľa Bohom vopred stanoveného plánu a celkom isto sa schyľujú k finálnemu zavŕšeniu – k Božiemu súdu.

Zaujímavé je všimnúť si múdroslovný materiál v apokalypsách v korelácii s múdroslovnou tradíciou v Starej zmluve.²⁹ Je zjavné, že v atmosfére náboženskej krízy v dôsledku pesimistického pohľadu na svet sa menil aj názor na ľudské poznanie. Namiesto optimizmu ohľadom poznania Boha, v apokalypťe nachádzame celkom nový prvok – dôraz položený

²⁷ Müller, H. P.: „Mantische Weisheit und Apokalypť“, *Vetus Testamentum Supplements* 22, Brill, Leiden 1972, s. 268–293.

²⁸ Apokalyptických vizionárov a mezopotámskych bárú veštcov, ktorí sa okrem iného zaoberali aj výkladom snov, porovnáva VanderKam, J. C.: *Enoch and Growth of an Apocalyptic Tradition*, Catholic Biblical Quarterly Monograph Series, The Catholic Biblical Association of America, Washington D. C. 1984, s. 61.

²⁹ Porovnávaciu štúdiu múdroslovného materiálu vo vybraných múdroslovných spisoch Starej zmluvy, v apokalypťe Múdrosti Sirača a v niektorých židovských apokalypsách vypracovala Himmelfarb, M.: *Ascent to Heaven in Jewish and Christian Apocalypses, Ascent to Heaven in Jewish and Christian Apocalypses*, Oxford University Press, New York 1993, s. 72–94.

na Božie tajomstvá. (Obsahom Božích tajomstiev je Božia vôľa, ktorá sa týka budúcnosti sveta a jednotlivcov). V apokalypsách neskoršieho dáta absentuje až sa celkom stráca záujem o opis prírodných, meteorologických a astronomických javov. Príroda viac nie je jasnou rečou o jej Stvoriteľovi. Múdrosť viac nie je dostupná na zemi, pretože na zemi je hriech. K slovu sa dostáva apokalyptický pohľad, presvedčenie, že múdrosť je skrytá v nebi a je dostupná len vyvoleným verným (1 Hen 42,1–3), prípadne spravodlivým po smrti (1Hen 49,1–3). Apokalyptická múdrosť nie je viac dostupná ľudskými prostriedkami, ale jedine cez nadprirodzené zjavenie. Z tohto dôvodu je v apokalypsách rozvinutý motív nanebovstúpenia. Niektorým vyvoleným v osobe apokalyptických vídcov bolo poznanie vo svetle budúcnosti sprostredkované nadprirodzeným zjavením ešte za života. Ich úlohou bolo obsah zjavenia zapísať, zapečatiť. V príhodný čas, ktorým bola obyčajne nejaká náboženská a národná kríza, zjavenie malo byť odpečatené, aby slúžilo na poučenie i povzbudenie skúšaného Božieho ľudu.

2.2. Neizraelské zdroje

V helenistickej dobe prenikali do židovskej apokalyptickej literárnej tvorby aj ďalšie cudzie prvky a vplyvy – rozpoznateľné sú možné vplyvy babylonské a perzské.

Babylonské vplyvy sú doložiteľné z mantiky (najmä výklad snov) a z akkadských prorociev. S akkadskými prorocťami majú apokalypsy spoločnú pseudonymitu a tiež techniku *vaticinia ex eventu* t. j. predpovede z uskutočnených udalostí. Pomocou tejto formy sa pisateľ dostal do výhodného postavenia, z ktorého predpovedal už uskutočnený priebeh udalostí od začiatku až po jeho súčasnosť. Splnenie predpovedí len zvyšovalo dôveryhodnosť apokalyptického posolstva u čitateľa. Naplnené predpovede boli tiež pre čitateľa uistením, že aj keď sa to na prvý pohľad nezdá, Boh je ten, ktorý má dejiny sveta pod kontrolou. Boh – a nie cudzie nepriateľské mocnosti – je suverénnym Pánom dejín a celého sveta. On určuje vznik a dobu trvania pozemských ríš.

Akkadské prorocťá podobne ako židovské apokalypsy tiež podávajú historický prehľad a využívajú pri tom tie isté výrazové prostriedky. Napr. akkadský text Proroctvo dynastie, ktoré je namierené proti seleukovcom, vykresľuje zrod a zánik svetových ríš za využitia štvordielnej schémy, ktorá je židovskému čitateľovi známa z Nabúkadnesarovho sna o soche alebo z vízie z Dan 7 o štyroch zvieratách, ktoré vystupujú z mora, a ktoré predstavujú jednotlivé po sebe idúce kráľovstvá.

Čo sa týka možných vplyvov perzských na formáciu židovskej apoka-

lyptiky, v 20. stor. bol pomerne rozšírený názor, že apokalypsy majú perzský pôvod. V perzskej literatúre sa stretávame s esenciálnymi prvkami židovských apokalýps, napr.: dualistický pohľad na svet, eschatologický boj dobra a zla – konflikt medzi Ahura Mazdom a zlým duchom, rozvinutá angeológia a démonológia, periodizácia dejín, idea vzkriesenia, súd sveta v ohni... Avšak vzhľadom na to, že perzský literárny materiál je ťažko datovateľný, tvrdenie, že literárna forma apokalýps bola rozvinutá najprv Peržanmi, zostáva na púhej hypotetickej úrovni.

Popri možných vplyvoch babylonských a perzských „...živnou pôdou pre židovskú apokalyptiku (však) bolo ... celé helenistické milieu, v ktorom motívy z rôznych tradícií voľne kolovali.“³⁰ V helenistickej dobe boli totiž po celom Blízkom východe rozšírené protihelenistické eschatologicky ladené predpovede, ktoré majú svoju obdobu v židovských apokalypsách. V Egypte to bola napr. Démotická kronika z čias Ptolemaiovcov, ktorá je písaná ako pešer t. j. komentár na dávne orakulá; obsahuje ďalej ex eventu predpovede o útlaku Egyptanov Peržanmi a Grékmi. Perzskou protihelenistickou reakciou boli zase Hytaspesove výroky z 1. stor. pr. Kr. V politických orakulách v tej dobe sa stretávame so schematizáciou dejín, pričom obľúbenou bola schéma štyroch kráľovstiev. Je zrejme, že v helenistickej dobe na celom Blízkom východe vzrástol záujem o astronómiu, astrológiu a o oživenie dávnych mýtov, čo našlo ozvenu aj v apokalyptike, ktorej korene siahajú až ku kanaánskym mýtom.

Aj pseudoepigrafia bola v helenizme rozšíreným fenoménom, ktorý možno doložiť v rôznej literatúre v rôznych dobách po celom Blízkom východe.³¹ Apokalyptické spisy boli napísané pod pseudonymami vážnych postáv z minulosti od Adama až po Ezdráša. V kontexte židovských apokalýps je charakteristickou otázkou, či pseudonymita apokalyptických pisateľov bola zámernou alebo bola nezámernou, pričom sa z nej neskôr stala umelo zaužívaná literárna forma. Dôvod pre zámernú pseudonymitu bol najmä ten, že to bol spôsob, akým sa skutočný pisateľ mohol vyhnúť prenasledovaniu. Navyše spis písaný v mene osoby z dávnej minulosti, ktorú apokalyptický vídec predstavoval, dostal punc autority práve vďaka vážnosti tejto osoby. Získať punc autority bolo pre apokalyptické spisy zvlášť dôležité, veď apokalyptická tvorba prekvitala v čase, o ktorom sa všeobecne uznávalo, že prorocká inšpirácia je už minulosťou. Z toho dô-

³⁰ Collins, J. J.: *The Apocalyptic Imagination, An Introduction of the Jewish Matrix of Christianity*, Crossroad New York 1984, s. 26.

³¹ Rôzne príklady neizraelskej pseudoepigrafickej literatúry uvádza Collins, J. J.: „Jewish Apocalyptic against its Hellenistic Near Eastern Environment“, *Bulletin of the American School of Oriental Research* 220 (1975), s. 33.

vodu boli za apokalyptických pisateľov zámerne volené také osobnosti Izraela, ktoré žili najneskôr v dobe Ezdráša.

Kým židovské apokalypsy sa bez fenoménu pseudonymity nezaobišli, kresťanské apokalypsy tento fenomén už postrádajú. Možno povedať, že pseudonymita je síce charakteristickým znakom apokalýps, ale nie je nepostrádateľná pre apokalypsy. Naproti tomu nepostrádateľným pre apokalypsy je *determinizmus*, za ktorým sa skrýva presvedčenie pisateľa, že dejiny sú od samého začiatku Bohom vopred stanovené. V tomto súvisi sa v Babylone stretávame s doskami osudu. Židovské apokalypsy hovoria o nebeských doskách alebo tabuliach, na ktorých je zapísaný príbeh dejín a údely jednotlivcov. Deterministický pohľad v apokalypsách ešte viac vystupuje dopredu práve pre použitie fenoménu pseudonymity a predpovedí ex eventu. Apokalyptickí pisatelia predpovedali udalosti z pohľadu nejakej váženej postavy z dávnej minulosti, pričom v skutočnosti sa predpovedané udalosti už udiali. Apokalyptici sa zároveň snažili určiť ako ďaleko, alebo skôr ako blízko, je koniec, ktorý je neodvratný, a ktorý bude pre Božích verných vyslobodením z prítomných útrap.

3. Relevantnosť apokalyptiky a kresťanstva

Pre apokalyptiku je charakteristická interpretácia dejín z hľadiska finálneho cieľa, ku ktorému dejiny sveta spejú - a tým je súd a nastolenie Božej vlády, Božieho kráľovstva. Poznať a hodnotiť zmysel prítomných udalostí je možné iba „od konca“ t. j. z hľadiska budúcich vecí, „budúceho veku“ (*ólám habbá*), ktorý už-už prichádza. Apokalyptická interpretácia, ktorá chápe dejiny od stvorenia sveta až po súčasnosť ako jeden celok a ktorá čitateľa uisťuje, že Boh má dejiny sveta celkom pod kontrolou a vedie ich k zmysluplnému zavŕšeniu, je konštitutívnym prvkom kresťanskej viery a nádeje. V tomto ohľade apokalyptiku nemožno pokladať za degeneráciu prorociev, ale naopak za legitímnu pokračovateľku starozmluvných prorociev.

Biblická kresťanská tradícia našla práve v apokalyptike uistenie, že Boh je suverénnym Pánom nad dejinami. Ak zlé sily triumfujú, je to len do času, lebo dejiny sveta neodvratne spejú k finálnemu zavŕšeniu – Božiemu súdu. Apokalyptické zjavenie odkrýva transcendentnú realitu, ktorá vrhá svetlo na prítomné dianie vo svete. Dáva mu dobrý a jasný zmysel: Boží súd a spravodlivá odplata sa blíži. V židovskej apokalyptike sa v neskoršej dobe stretávame s rozvinutím myšlienky individuálneho vzkriesenia, ktoré dáva zmysel smrti martýrov v čas náboženskej perzekúcie. Kľúčom k interpretácii dejín v apokalyptike sa tak stáva finálne zavŕšenie dejín (*eschaton*). Predmetom zjavenia v apokalyptike je transcendentný

nebeský svet. Zvlášť v kozmologických apokalypsách apokalyptický vizionár vystupuje do neba za tým účelom, aby vo svetle zjavenej transcendentnej reality pochopil tajomstvá inak nepochopiteľnej Božej prozreteľnosti a vôle, ktorá sa realizuje na zemi.

Charakteristické prvky apokalyptickej eschatológie židovských apokalýps, najmä vzkriesenie mŕtvych, príchod Božieho kráľovstva, Boží súd, nájdeme aj v Novej zmluve. Apokalyptická eschatológia však nebola kresťanmi len jednoducho prevzatá, ale bola modifikovaná a pretvorená v kontexte povľkonočnej viery v Ježiša Krista. Udalošou zjavenia sa stalo vzkriesenie Ježiša Krista. Keďže eschatologické naplnenie sa Ježišovým príchodom už začalo, v centre kresťanských apokalýps, resp. apokalýps židovských, ktoré kresťania neskôr interpolovali, stojí osoba Ježiša Krista a význam jeho vykupiteľskej smrti a vzkriesenia pre budúcnosť. Apokalyptické motívy židovskej apokalyptiky boli prevzaté a reinterpretované vo svetle osoby a diela Ježiša Krista.

Medzi židovskou apokalyptikou a apokalyptikou v kresťanstve vidím tieto zásadné rozdiely:

1. Podľa kresťanskej viery aj dejiny sú miestom Božieho vyjavenia. Boh realizuje – aj keď skryto – plán spásy aj uprostred prítomného poriadku. V apokalyptike bolo radikálne pesimistické nazeranie na svet a jeho odmietnutie. Za týmto postojom apokalyptikov sa skrýva presvedčenie, že tento svet je pod totálnou nadvládou zlých Bohu nepriateľských síl a náprava prítomného svetového poriadku nie je možná. V kresťanstve sa na rozdiel od židovských apokalyptických očakávaní nestretávame s takým radikálne pesimistickým pohľadom na tento svet a dejiny. V tomto bode je kresťanská zvesť bližšie k prorokom než apokalyptikom. Kým v apokalyptike sa doba spásy posúvala mimo tento svet a mimo čas – dejinne orientovaná eschatológia prorokov sa stala kozmologickou a transcendentnou – podľa kresťanského pohľadu sa spasenie, resp. súd realizuje už teraz v závislosti na odpovedi na zjavenie Ježiša Krista.

2. Charakteristickou literárnou formou na vyjadrenie kresťanskej zvesti nie je apokalypsa, ale evanjelium. Kázeň evanjelia v cirkvi je určená „všetkému stvoreniu (Mk 16,15). Apokalypsa bola určená úzkej skupine vyvolených a jej obsah mal byť zapísaný a zapečatený – skrytý po „posledné dni“.

3. Apokalyptická múdrosť v židovskej apokalyptike je ďalej predstavená ako taká, ktorá nie je dostupná ľudskými prostriedkami, ale výlučne nadprirodzeným zjavením, ktoré bolo dopriate vyvoleným jednotlivcom. Po letničných udalostiach v Jeruzaleme je skrze Ducha Svätého zjavenie dostupné všetkým, ktorí oň prosia.